

УДК 75.047(477)

Світ природи у мистецькій творчості Тараса Шевченка

Л. М. Соколовська,
Житомирський агротехнічний коледж

У статті зроблено аналіз різножанрових мистецьких творів Тараса Шевченка, в композиції яких зображення рослин є присутнім як мистецька деталь або як її основний об'єкт.

Ключові слова: Тарас Шевченко, «Кобзар», рослини, мистецькі твори.

The article deals with the analysis of different artistic works of Taras Shevchenko in compositions of which plants are presented as an artistic detail or the main object.

Key words: Taras Shevchenko, «Kobzar», plants, artistic works.

Постановка проблеми.

Незважаючи на добре відому всім велику любов Тараса Шевченка до природи, його захоплення багатством і своєрідністю її рослинного світу, що так талановито відтворено в його мистецьких, прозових та поетичних творах, все ж ботанічна тема творчої спадщини поета залишається ще недостатньо опрацьованою та висвітленою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні за повнотою відомості з цього питання знаходимо в низці наукових статей [1,2,3], монографії Марієтти Шагінян [4], історико-біографічному романі Зінаїди Тулуб [5] і особливо у праці Г. К. Смика, В. В. Капустяна, Н. Г. Іоніця [6], яка спеціально присвячена огляду представників рослинного світу в творах Тараса Шевченка.

Постановка завдання.

У даній статті нами буде зроблено аналіз різножанрових мистецьких творів Тараса Шевченка, в композиції яких зображення рослин є присутнім як мистецька деталь або як її основний об'єкт. При аналізі буде звернено увагу на ті мистецькі твори, які створені художником під час навчання в Академії мистецтв, перебування в Україні, в роки заслання та в останній період життя.

Результати досліджень.

«Без разумного понимания красоты человек не увидит Бога в мелком листочке малейшего растения. Ботанике и зоологии необходим восторг, а иначе ботаника и зоология будет мертвый труп между людьми. А восторг этот приобретает только глубоким пониманием красоты, бесконечности, симметрии и гармонии в природе», – з цього мудрого вислову великого Кобзаря одразу видно, як він тонко відчував її та отримував від неї творчу насагу. Мистецька та поетична творчість Тараса Шевченка невіддільна від світу рослин. Його взаємини з цим світом за-

початкувалися ще в дитячі роки серед чудової української природи, а набули осмисленої цілеспрямованості в роки навчання в Петербурзькій академії мистецтв. Протягом його професійної творчої діяльності взаємини зі світом природи розвинулися, поглибилися та урізноманітнилися, стали важливим фактором формування його ідейних та естетичних поглядів.

Щодо автобіографічної періодизації Шевченкових творів із наявними в них зображеннями рослин, то вона здійснена за хронологічними періодами, які подаються в його «Мистецькій спадщині» [3]. Таких періодів у ній виділено чотири, а саме:

а) перший період, який охоплює 1830-1847 роки (твори, виконані до початку та під час навчання в Академії мистецтв, а також під час перебування в Україні до першого арешту);

б) другий період охоплює 1847-1850 роки (твори, виконані під час перебування в Оренбурзі та в Аральській описовій експедиції);

в) третій період охоплює 1850-1857 роки (твори, виконані в Новопетровському укріпленні);

г) четвертий період охоплює 1857-1861 роки (твори, виконані після повернення із заслання).

Відомо, що зображення рослин є у 205 мистецьких творах Т. Шевченка. Ці твори можна розділити на дві групи: перша містить ті, в яких рослини є деталлю мистецького твору, знаходяться в тісному логічному та ідейному взаємозв'язку з усіма іншими компонентами композиції; друга група включає твори, в яких рослини є основним і єдиним зображувальним об'єктом.

Кожна із двох груп мистецьких творів розподіляється на окремі підгрупи, залежно від характеру та змісту кожного твору. Так, у першій групі є твори трьох жанрових підгруп: жанрові композиції, краєвиди та архітектурні пейзажі. У другій підгрупі розподіл здійснено за ознаками рослин, які в них зображені, тобто за належністю їх до відповідної категорії життєвих форм – деревних чи трав'яних рослин.

Твори, представлені у першій групі, містять зображення рослин, які є лише мистецькою деталлю. Представлені ці твори жанровими композиціями та пейзажами, в тому числі й архітектурними.

Якщо розглядати мистецькі твори, що належать до жанрових композицій, то можна відмітити, що Тарас Шевченко найбільше приділяв уваги в своїй творчості саме цьому жанру в такі періоди свого життя: під час навчання в Академії мистецтв та під час перебування в Україні. Протягом першого періоду він створив 18 жанрових композицій («Циганка-ворожка», «Катерина», «На пасіці», «Селянська родина» та інші).

Другим періодом, під час якого Шевченко активно працював над створенням жанрових композицій, є роки, проведені ним у Новопетровському укріпленні, куди його було направлено для відбування заслання. За цей період було створено 13 жанрових композицій з присутніми в них зображеннями різноманітних рослин, які є важливим елементом не тільки сюжету, але й засобом конкретизації змісту творів («Робінзон Крузо», «Діоген», «Самаритянка» та інші).

У другому та четвертому періодах творчого життя Шевченко приділяв менше уваги створенню жанрових композицій. Усього ж художником було створено 40 жанрових творів з присутніми в них зображеннями рослин.

Найбільш плідними за кількістю створених пейзажних творів у творчості Шевченка було два періоди, а саме: під час перебування в Україні та під час заслання. За ці два періоди Тарас Шевченко створив 65 пейзажних творів.

Працюючи в Київській археографічній комісії, Шевченко відвідав Полтавщину, Київщину, Чернігівщину, Поділля та Волинь. Чудові краєвиди цих країв художник показує в багатьох пейзажних творах («Хутір на Україні», «Урочище Білик», «На околиці» та інші).

Коли Шевченко перебував в Аральській експедиції, він змальовував численні краєвиди островів та берегів Аральського моря з їх флористично бідною прибережною і суходільною трав'яною, а також кущовою рослинністю ("Крутий берег Аральського моря", "Острів Чикита-Арал" та інші).

Під час перебування в Каратауській експедиції художник створює пейзажні твори, в яких показує зображення небагатьох рослин, що можуть вижити в цих пустельних безводних умовах.

Найменше пейзажних творів з присутністю в них рослин створив Шевченко після повернення із заслання до Петербурга. Пливучи по Волзі, він змальовував краєвиди під час стоянки пароплава біля Саратовської набережної, а також вид на Волгу («Поблизу Саратова», «Проти Казані», «Балаково»).

Подорожуючи втретє по Україні, Шевченко створив три пейзажі з околиць Лихвина, Корсуня та Канева. У цих творах відтворено красу дерев з добре розвинутою кроною («В Лихвині», «В Корсуні»).

Поруч з пейзажними творами, які містять художнє зображення місцевостей, у творчості Тараса Шевченка значне місце посідає міський архітектурний пейзаж. За словами С. А. Тарануценка, це зумовлено тим, що «Шевченко любив мистецтво архітектури, відчував красу її форм і в своїх рисунках виразно і ефектно подавав архітектурну пам'ятку, доносив до глядача її характер» [2].

Тарас Шевченко вмів вибрати вигідну точку, таку, звідки архітектурний образ виявлявся найповніше і найясніше. З великою майстерністю він вписував архітектурний мотив у природне оточення, пов'язував характер архітектури, її ритм з рельєфом місцевості.

Досить високу оцінку Шевченка щодо сприйняття ним архітектурних творінь знаходимо в праці М. Шагінян. На її думку, глибоке розуміння Шевченком цього виду мистецтва пов'язане з його роботою в Київській археографічній комісії, за дорученням якої він багато подорожував Україною, змальовував пам'ятки старовини, що сприяло набуттю ним величезного досвіду щодо архітектурних стилів [4].

Працюючи в Київській археографічній комісії, Шевченко створив 25 архітектурних пейзажів. Серед них: «Аскольдова могила», «Почаївська лавра з заходу», «Мотрин монастир», «У Василівці» та інші.

Підсумовуючи кількісну характеристику трьох жанрів першої групи, в яких рослинний компонент є лише деталлю їх композиції, відзначимо, що вони є найбільш чисельними серед усіх 205 творів Шевченка, на яких присутні зображення рослин. Разом – це 158 творів.

Творів другої групи, в яких представлено тільки зображення рослин, в доробку Т. Шевченка лише 47. У цій групі переважають твори, в яких художник змальовує групи дерев. Найбільше їх було створено Шевченком під час перебування в Каратауській експедиції. Решту творів із зображенням груп дерев він створив під час першої, другої та третьої подорожей Україною («Дерева», «В Межиріччі», «Узлісся» та інші).

Окрім груп дерев, художник змальовував також одинокі дерева чи їх окремі фрагменти: «Дуб», «Дерево», «Джангис-агач» та інші.

У Новопетровському укріпленні Т. Шевченко виконав 11 малюнків наземних трав: «Соняшник», «Городні рослини», «Декоративні рослини» та інші.

Увагу Шевченка привертала й водяні рослини. В його мистецькому доробку є два начерки під назвою «Латаття» та етюд «Водяні квіти».

Як бачимо, найпродуктивнішим у творчій діяльності Тараса Григоровича був перший період його життєвого й мистецького шляху, який охоплює 1838-1847 роки, коли він навчався в Академії мистецтв і двічі подорожував Україною. Впродовж цього періоду він створив 91 твір різного жанру. Звичайно, більшість з них становлять твори, що належать до жанрів пейзажу та архітектурного пейзажу. І це не випадково, адже саме в цей час, про що вже згадувалось вище, художник був зарахований до складу Київської археографічної комісії, робота в якій давала можливість йому побувати в багатьох місцях і місцевостях України, вивчити й зарисувати історичні пам'ятки старовини свого народу, розкрити й проявити набуті під час навчання фахові знання та вміння.

Найкраще особливості стосунків Т. Шевченка зі світом рослин проявилися в тих творах, де рослини були основним і єдиним об'єктом зацікавлення художника з метою відтворення їх образу на полотні чи папері. Художника цікавили рослини різних життєвих форм: дерева, кущі, наземні та водяні трави, однак перевагу він надавав все ж таки зображенню дерев, особливо тим, що ростуть групами в навколишньому ландшафті. Мабуть, така особлива увага Шевченка до зображення дерев не є випадковою і може бути поясненою тим, що він, як художник, вбачав своїм професійним завданням серед відносної подібності дерев виділити такі з них, що різко дисонують з усіма іншими, які ростуть поруч з ними. Таким деревам властивий якийсь незвичайний вигляд, своєрідна композиція крони, дивовижна форма росту і просторового розташування. Зображення дерев подібного типу знаходимо в понад 20 мистецьких творах Шевченка.

Дерева цікавили Шевченка не тільки своїми ознаками. Вони були для нього своєрідними «рослинами-натурниками». Змальовування таких рослин вимагало від художника ретельного вивчення їх будови, системи розгалуження стовбура, форми та характеру облиствлення крони як важливої запоруки отримання правдивості зображуваного предмета.

Зарисовування дерев було для художника школою вдосконалення професійної майстерності. Б. С. Бутник-Сіверський зазначає, що в цих малюнках «вражає віртуозна техніка виконання та безпомилкова в кожному штриху робота олівцем і тушшю або тільки пером»[1].

Окрім дерев, як вже зазначалось, Т. Шевченко займався також зарисовуванням трав, серед яких вибирав не будь-які, а особливо характерні за морфологією листків, зокрема, за формою й розмірами листових пластинок та формою їх країв, а також за напрямом росту стебла.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи все вищевикладене, можемо сказати, що Тарас Шевченко був великим знавцем природи рідного краю. Багатий і різноманітний світ рослин у його мистецькій творчості посідає важливе місце та має не менш важливе суспільно-просвітницьке значення. Митець створив високохудожні твори із зображенням світу природи, яким будуть милуватися та задовольняти свої естетичні смаки сучасні та наступні покоління шанувальників природи.

Подальші дослідження рекомендується спрямувати на більш глибокий аналіз тих робіт Тараса Шевченка, в яких рослини є деталлю мистецького твору, а не єдиним зображувальним об'єктом.

Бібліографія

1. Бутник-Сіверський Б. С. Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка / Шевченківський словник. Т.1. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1978. – 701 с.
2. Таранущенко С. А. До питання про архітектуру в творчості Тараса Шевченка / Мистецька спадщина Тараса Шевченка (матеріали, присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника). Випуск 1. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – 159 с.
3. Шевченко Тарас. Мистецька спадщина у чотирьох томах. Т.1, кн.1. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961 – 1964.
4. Шагінян М. Тарас Шевченко. Київ: Дніпро, 1970. – 256 с.
5. Тулуб З. В степу безкраїм за Уралом. Київ: Дніпро, 1984. – 509 с.
6. Смик Г. К., Капустян В. В., Іоніцой Н. Г. Рослинний світ України у творах Тараса Шевченка. Київ: Фітосоціоцентр, 1999. – 120 с.
7. Липа О. Л., Добровольський І. А. Ботаніка. Систематика нижчих і вищих рослин. Київ: Вища школа, 1975. – 400 с.
8. Шевченко Т. Кобзар. Київ: Просвіта, 2003. – 344 с.